

Kedves Bátyuskám! Várkonyi Nándor és Weöres Sándor barátsága levelezésük tükrében

Szerkesztette Kende Katalin

Budapest: Széphalom Könyvműhely, 2024, 253 l.

TÜSKÉS Anna

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, tudományos munkatárs
ORCID: 0000-0003-1464-5013

Várkonyi Nándor és Weöres Sándor levelei a 20. század második és harmadik negyedének irodalmi forrásaihoz tartoznak. Várkonyival felsőfokú tanulmányai elején, 1933-ban ismerkedett meg Weöres a pécsi egyetemen. Barátságuk és az ezt dokumentáló levelezésük egy hosszabb, 1950–1960 közötti megszakítással négy évtizeden át, Várkonyi 1975-ös haláláig tartott. Az 1930-as évek második felétől intenzívvé vált levelezés és a függelékben közölt néhány mutatóanyag a beszélgetőcédulákból és -füzetekből fontos irodalomtörténeti dokumentum, mivel megőrököti mindkettejük irodalmi és szerkesztői pályájának adott szakaszát. Az itt közölt hatvanhét Weöres-levelet a Weöres-hagyatékban fennmaradt huszonöt Várkonyi-levél teszi teljessé. Az igényes kiállítású kötet sajtó alá rendezője Kende Katalin, Várkonyi Nándor unokája, az író hagyatékának egyik gondozója.¹ A levelezést az 1990-ben indult Várkonyi Nándor életműkiadás-sorozatot is közreadó Széphalom Könyvműhely adta ki Mezey Katalin előszavával és Nagy Koppány Zsolt lektorálásával.

A levelezéskötet mindkét levélíró irodalmi munkásságának kulcsfontosságú forrásközlése, jól beilleszkedik az eddigi levelezéskötetek sorába. Az első ilyen típusú könyv Weöres oldaláról az *Egybegyűjtött levelek* 1998-ban, amelynek első kötete ötvenegy Várkonyihoz írt levelét tartalmazza, majd a Weöres és Lovász Pál levelezését (1938–1975) közreadó mű a Pro Pannonia kiadónál 2017-ben. A Várkonyi-levelezésből eddig egy önálló kötet látott napvilágot: a Horváth Árpáddal 1961–1966 között folytatott levelezése 2016-ban a Napkút Kiadónál. A jelen kötet hozzáadéka tehát mintegy tizenöt eddig ismeretlen Weöres- és huszonöt Várkonyi-levél. Az itt először közölt Weöres-levelek az 1955–1975 közötti időszakból származnak.

Várkonyi és Weöres barátságának legintenzívebb, 1933–1949 közötti időszakában keletkezett a kötetben közölt levelek kétharmada. Az üzenetek fő témái az első években Weöres egyetemi tanulmányainak adminisztrációs intézése, az 1940-es években a *Sorsunk* című folyóirat alapítá-

1 Várkonyi András Péternél vannak a Várkonyi által írott művek, cikkek, recenziók, kritikák eredeti kéziratai. Kende Katalin minden egyéb dokumentum (levelezés, beszélgetőcédulák) kezelője, amelyek archiválva és rendszerezve a Petőfi Irodalmi Múzeumba kerültek, kivéve a Hamvas-levelezés, Weöres *Üres szoba* című füzetecskéje és *A belső végtelen*, amely a család tulajdonában maradt.

sa, szerkesztése, illetve folyamatosan Weöres verseinek és Várkonyi regényeinek keletkezése, az irodalmi közélet eseményei. A kettejük közötti tizenhét év különbség ellenére nagyon közvetlen, mély volt a kapcsolatuk első két évtizede, kölcsönösen érdeklődtek egymás munkái és családja iránt, később Weöres egyre ritkábban írt Várkonyinak, Várkonyi pedig nem erőltette a kapcsolatot, saját művei írásával foglalkozott nyugdíjas éveiben, amire az Egyetemi Könyvtár munkatársaként és előadó tanárként nem volt ideje korábban.

Weöres pécsi egyetemi évei (1933–1939) alatt Várkonyi egyengette ifjú barátja útját a bürokrácia útvesztőiben (többször aláíratta indexét), és figyelemmel kísérték egymás szellemi munkáját. Miután Weöres 1940-ben Budapestre ment könyvtári gyakorlatát folytatni, gyakran beszámolt pécsi barátjának tapasztalatairól, a költészetében végbemenő változásokról. A második világháború csak az utolsó évben, 1944-ben tematizálódik a levelezésben. Weöres írja 1944 júniusában: „Az idő egyre tűrhetetlenebb, nem csak kényelmileg, de morálisan is [...] árad a benső dögleteesség, mellyel most minden telítve van.” (136.) Várkonyi válaszában erre így reagál: „csak szívd a dögszagot. Öregem, ez a bevett kultúrillat Európában.” (138.) Ebben az első korszakban Weöres részletesen beszámol Csöngéről barátjának egyes versek keletkezéstörténetéről, Várkonyi érdemben reflektál rájuk, és ír saját munkájáról. Ugyancsak fontos téma Weöres könyveinek recepciója: Várkonyi tájékoztat Weöres 1943 decemberében megjelent *Medúza* című verseskötete 1944. júniusi, pécsi könyvheti sikeréről. (138.) Húsz évvel később a *Tűzkútról* írja: „Évinek sikerült szereznie – Komlón, – Pécssett előjegyzésben elfogyott, pultra sem került.” (193.) Nemcsak könyvek hatásáról, hanem a kéziratban terjedő Weöres-versekről is tudósít Várkonyi: 1961-ben írja Weöres 1952-es *Mária mennybemenetele* című verséről: „még annak idején kéziratban megszereztük, s feleségem, Erzsébet máig is kívülről tudja.” (162.)

A *Sorsunk* folyóirat szerkesztőségi dolgainak intézése ugyancsak kiemelt levéltéma kettejük között. Míg az 1941-es induláskor Várkonyi célja kultúramentő és -építő folyóirat volt, az 1946-os újrainduláskor tisztán kulturális, irodalmi, politikamentes folyóiratnak szánta. (144.) Weöres javasolta egyrészt Szentkuthy Miklós bevonását a szerzőgárdába – ami egyébként az *Újhold*nak is célja volt –, de egyik folyóiratnak sem sikerült, mert Szentkuthy a *Válasz* mellett köteleződött el; másrészt ajánlotta az Európai Iskola tagjainak szerepeltetését (145), azonban ez sem valósult meg.

1949 májusában kelt levelében Weöres beszámolt arról, hogy az MTA Könyvtár kéziratrában végzett munkája mellett kénytelen „indulószövegeket gyártani” családja megélhetésének biztosítására. (149.) A következő, hat évvel később kelt levelében verstermése mellett kiemeli nagy mennyiségű fordítását és dalszövegét. (153.) Mély barátságukat tükrözi néhány őszinte, az aktuális alkotásról, életmódról szóló vallomás. 1961-ben írja Várkonyi „Én is cellámban ülök, magam választottam, és keresem a magam módján a valóságot; éppen elég keresnivalót ad, nem panaszkodhatom.” (158.) A megjelenés kilátástalanságáról szól egyik 1963-as levelében: „amióta nyugdíjba mentem, hat év alatt négy kétkötetes munkát írtam meg a kiadás szándéka és reménye nélkül”. (180.) 1967-ben sem volt sokkal jobb Várkonyi helyzete, a *Tolna Megyei Népújság* kulturális rovatában jelenhettek meg írásai: „Csányi Lacinak Szekszárdra szállítok cikkeket, ki Tolnai Világlapjának vasárnapi rovatában irodalmi vöröskeresztet tart fenn magamfajta hadastyánok és kívülrekedt outsiders részére.” (208.) Az 1960-as években közös levéltémáik a *Babits Emlékkönyv* (1961) és a *Magyar Műhely* Weöres-száma 50. születésnapja alkalmából.

Összehasonlítva a Várkonyi–Weöres-levelezést a Lovász–Weöres-levelezéssel néhány szembeötlő eltérés érzékelhető a hangnemben és a témákban. Lovással öt évvel később kezdődött Weöres levelezése, mint Várkonyival, így jóval rövidebb kapcsolatuk első, intenzív időszaka (huszonnyolc levél). Noha két levél után tegeződésre váltanak, tárgyak főként praktikus szervezési, adminisztrációs témákra korlátozódik a Janus Pannonius Társaság előadásai és könyvsorozata dolgában. Jóval ritkábban ír Lovásznak Weöres konkrét versei, műfordításai keletkezéséről, a csöngői magány megtermékenyítő hatásáról, mint Várkonyinak: „Ma egycsapásra kiszusztogtam az *Istar pokoljárása* című óbabiloni eposz magyar fordítását és még kába vagyok tőle”,² „Megint nyakam köré vettem a falusi csöndet. Próbálok valami új irodalmi szüleményt létrehozni”.³ Ugyanakkor közös vonás, hogy 1949-től Weöres leveleihez néha felesége, Károlyi Amy is csatlakozik pár kedves, őszinte sorral: „Kicsit megrettentett Sanyika megszólítása, de aztán eszembe jutott, hogy csak Sanyi az örök gyermek, én pedig már felnőtt asszony vagyok”.⁴ Levelezésük második fellendülése 1957-től Lovász haláláig tart további ötven levéllel, és egészen más természetű, mint az első korszakban: A *hallgatás tornya* című kötetre reagálva Lovász és Weöres között párbeszéd kezdődik a költészetükről. Amikor Várkonyi már csak távolról figyeli tanítványát, a maga könyveit írja, és nem akar tolakodni a Weöres-csodálók körében, Lovász leírja benyomásait, értelmezését számos Weöres-versről, aminek Weöres őszintén megörül, mert látja belőle, hogy van, aki érti, és ki is tudja ezt fejezni: „Azt hittem: néhányan talán meg tudják érteni, de senki se tud rájuk rezonálni.”⁵ Mestereiként említi Rilket, T. S. Eliotot, René Chart, s költészetének célját ekkor így fogalmazza meg: „Arra szolgálnak ezek a versek [...], hogy az emberi lelket megszabadítsák az individualista erre-arra hányódástól, mélyebb és magasabb lehetőségeire ébresszék, az egyetemes és örök mértékre figyelmeztessék.”⁶ A két levelezésben alig van tematikus átfedés, jól kiegészítik egymást, és árnyalják Weöres pécsi irodalmi kapcsolatait. A szinte egyidős Várkonyi és Lovász fél év különbséggel hunyt el: Lovász utolsó (1975. március 12-i) levelében értesíti Weörest Várkonyi halálának körülményeiről (149), majd fél év múlva maga is követi barátját.

A Várkonyi–Weöres-levelezéskötetben a levelek között illusztrációként található három grafika, Erdélyi Józsefnek és Martyn Ferencnek a Várkonyi Emlékszobában (Belvárosi Könyvtár, Pécs, Király u. 9.) őrzött rajza Várkonyi Nándorról és Weöres Sándorról, valamint öt fénykép a levelekben említett eseményekről. A levelezést kiegészíti néhány mutatvány a beszélgetőcédulákból és -füzetekből. A sajtó alá rendező ugyan átírta az összes, mintegy kétszázhatvan, Weörestől származó beszélgetőcédulát, de a jogutód nem járult hozzá a kiadásukhoz. A levelekhez hasonlóan a cédulákat is lehetett megszerezni idő és téma szerint, hiszen Várkonyi így őrizte meg őket.

A könyv lektorálását érdemes lett volna egy filológusra bízni, mert jó pár humoros és boszszantó hiba maradt a levelek átírásában, néhány példa: *elevezésektől* helyesen: *elnevezésektől* (59); Csöngé falunév többször kisbetűvel kezdődik; *előléptetésedet* helyesen *előlépésedet* (74); „Oni viv-

2 „Fenn az idő tűhegyén”: Weöres Sándor és Lovász Pál levelezése 1938–1975, szerk. SZIRTES Gábor (Pécs: Pro Pannonia, 2017), 36.

3 Uo., 44.

4 Uo., 54.

5 Uo., 63.

6 Uo.

ra, verra. Adio, Signore altissimo” helyesen: Qui vivra, verra. Adio, Signore altissimo (134); „ez még nem lett volna vaj” utolsó szava helyesen *baj*. (204.) Nem jelölte a sajtó alá rendező a levelekben áthúzott szövegrészeket, egyetlen példa: Weöres 1939. december végén írt újévi köszöntőversében áthúzott sor jól olvasható kézbe véve az eredeti levelet (82):

Boldog új esztendőt,
piros babos kendőt,
mindig tele bendőt,
púderral bekent nőt,
<kit még senki nem lőtt>
s mindből elegendőt

Az átírási hibák egy része ellenőrizhető ugyan a képként is közölt levelek esetében, de mégis csak célszerű lett volna egy pontos és jegyzetekkel dúsabban ellátott szövegközlést kiadni.

A könyv másik jelentős hiányossága a gyér jegyzetapparátus. Természetesen nem feltétlenül azok a jegyzetek hiányoznak, amelyek az említett személyek életrajzi adatait közlik, bár az sem lett volna haszontalan, mert kiderült volna, hogy a 35. oldalon szereplő Hevesi András (1901–1940) író-műfordító nem azonos a 204. oldalon szereplő Hevesi András (1942–2009) karmester-zeneszerzővel, ahogy a névmutató összevonja őket. Azok a jegyzetek hiányoznak leginkább, amelyek segítenek kontextusba helyezni a szöveget. Hevesi pécsi gimnazista korában ismerkedett meg Várkonyi Nándorral az 1950-es évek végén, aki amolyan atyai jó barátjává vált, és alapvetően meghatározta a szépirodalomhoz való viszonyát. 1965-ben azért küldte Várkonyi Hevesit Weöreshez, mert Kós [Lajos] Lulu – aki különböző bábtechnikákkal kísérletezett – és Hevesi kitalálták, hogy megcsinálják a *Szávitri*, az *asszonyi hűség dicsérete* című óind rege arnyjátékváltozatát, és Weörest szerették volna megkérni a szöveg megírására, Hevesi pedig a zenét írta hozzá. Az előadás egyelőre ismeretlen okból nem született meg, noha Hevesi hagyatékában fennmaradtak a *Szávitri*hez írt zenei töredékek. (A rege zenés változatának előadása másnak is eszébe jutott: két évvel később Szécsi Lajos rendezésében, Jánossy István szövegével és Surán Sándor zenéjével zenés pódiumváltozatot mutatott be a budapesti Espresso Színpad.)

A meglévő jegyzeteket is kritikával érdemes kezelni. Néhány példa: Weöres 1941. június 4-i levelében említi „Írtam egy hosszú mesejátékot, A »holdbeli csónakos« címmel [...] A Nemzeti Színháznak szánom”; az ehhez fűzött lábjegyzet közli a mű első könyvbeli kiadását, majd hozzáteszi, hogy „Várkonyi szerint a Nemzetiben nem játszották. A Thália Színház adta elő 1973-ban.” (119.) Esetleg ki lehetett volna fejteni, hogy 1944-ben Németh Antal Nemzeti Színházában díszletes próbái folytak a darabnak, de végül csak 1971 februárjában volt színházi bemutatója Kazimir Károly rendezésében a Thália Színházban. Jegyzet nélkül maradt Weöres 1941. június 10-i levelének az a részlete, amelyben beszámolt a *Sorsunk* számára „Fitz direktortól” és Tatay Sándortól kapott írásokról. Érdemes lett volna jegyzetben közölni, hogy mely írásokról van szó, és hogy megjelentek-e a *Sorsunk*ban. Természetesen az ökonomikus kiadó mondhatja azt, hogy ma már online kereshető a *Sorsunk* összes száma, akit érdekel, megkeresi, ugyanakkor jobban érthető lenne a szövegkörnyezet, ha megtudhatnánk egyből, hogy Fitz Józsefnek a 1941. évi 3. számban megjelent *Mit olvasunk?* című írására és Tatay Sándornak az 1942. évi 1. számban kiadott *Árva lelkek* című elbeszélésére utal Weöres. Weöres 1941. július 10-i levelében említi „Borbélyt

és Palkót” mint „szombathelyi jóbarátokat”, a jegyzet azonosítja Palkó István nyelvészt, irodalmi szerkesztőt, Borbély Gáborról azonban nem tud semmit. Borbély és Palkó egyidősek voltak Weöressel, egy időben jártak Szombathelyen gimnáziumba, míg Weöres a Faludi Ferenc Reál-gimnáziumba, Palkó és Borbély a katolikus gimnáziumba. A pécsi egyetemen váltak barátokká, majd Borbély immár székesfehérvári tanárként a *Sorsunk* szerzője lett 1943-ban, és könyvkritikákat közölt.

Érdemes lett volna megmagyarázni Várkonyi 49. sorszámat viselő, Weöres 1944. februári és júniusi levelei között közölt (134), datálatlan levelének kontextusát, ami tartalma alapján jóval korábbra keltezhető. Várkonyi *Platon* című munkájának, másrészt Holler András 1939 tavaszán a Janus Pannonius Társaság kiadásában Várkonyi bevezető tanulmányával megjelent *Verhaeren*-fordításai kiadásának említése alapján egyértelműen 1939-re tehető a levél, és Weöres 1939. februári és márciusi (16–18-ként közölt) leveleinek egyikére válaszol. Az utolsó levél után közölt, *A belső végtelen* című Weöres-verset ugyancsak a keletkezési sorrendben kellett volna közölni, tehát a 60–61. levél között (1960. december), mert a 61. levélben reagál rá Várkonyi.

A Rómából 1948. március 8-án küldött 55. levélben említett „tervezett dunántúli anthológia” valóban nem jelent meg a könyvnapra, ahogy a jegyzet jelzi, noha a kiadó Batsányi János Társaság hirdette a *Sorsunk* 1948. áprilisi számában. A reklám szerint hatvan szerzőtől közölt volna írásokat, néhányukat meg is nevezi: Bárdosi Németh János, Csorba Győző, Csuka Zoltán, Harasányi Lajos, Illyés Gyula, Jankovich Ferenc, Keresztury Dezső, Kocsis László, Kodolányi János, Kolozsvári Grandpierre Emil, Lovász Pál, Morvay Gyula, Németh László, Takáts Gyula, Tatay Sándor, Tűz Tamás, Várkonyi Nándor, Weöres Sándor. Ebben a levelében kérte először Weöres, hogy felesége könyvéből is válogasson Várkonyi.

Néhány esetben Weöres tévedését lehetett volna helyesbíteni lábjegyzetben. Az 50. számú, 1944. június 1-i levélben Weöres kéri Várkonyit, küldje el neki Hamvas Béla *Hősök útja, istenek útja* című tanulmányának kéziratát, mert a cenzúra miatt a *Sorsunk* úgysem közölheti, és szükség lenne rá egy munkájához. A feltehetően hallás után lejegyzett műcím helyesen *Az ősök útja és az istenek útja*, s valóban nem jelent meg egészen 2021-ig. Érdekes módon Demény Jánosnak a folyóirat 1943. évi 7. számában megjelent *A folytatás (Veress Sándor útja)* című tanulmánya könyvként említi Hamvas művét, ami tehát kéziratban terjedt.

A könyv harmadik gyenge pontja a levelek és a beszélgetőcédulák szövegében szereplő személyek névmutatója. A kiadói elképzelés szerint tehát a jegyzetapparátusban szereplők akaratlanul nincsenek benne. A névmutató olyannyira hiányos, hogy leginkább újra kellene csinálni: nemcsak számos név hiányzik belőle (például Galambosi László, Hamza András, Kristó Nagy István, Paku Imre, Szederkényi Ervin), hanem a szereplő nevek említései is hiányosak. Egészen érthetetlen, hogy a levélszövegben egymás mellett szereplő két névből az egyik bekerült a névmutatóba, a másik nem (például Gömbös Gyula és Eckhardt Tibor). Takáts Gyulának jóval több említése van a levelekben, mint a névmutató listája mutatja. Ezen gyengeségek ellenére a két író műhelyébe és mindennapi életének gondjaiba betekintést nyújtó levelezéskötetet haszonnal forgathatják irodalomtörténészek és a nagyközönség egyaránt.